

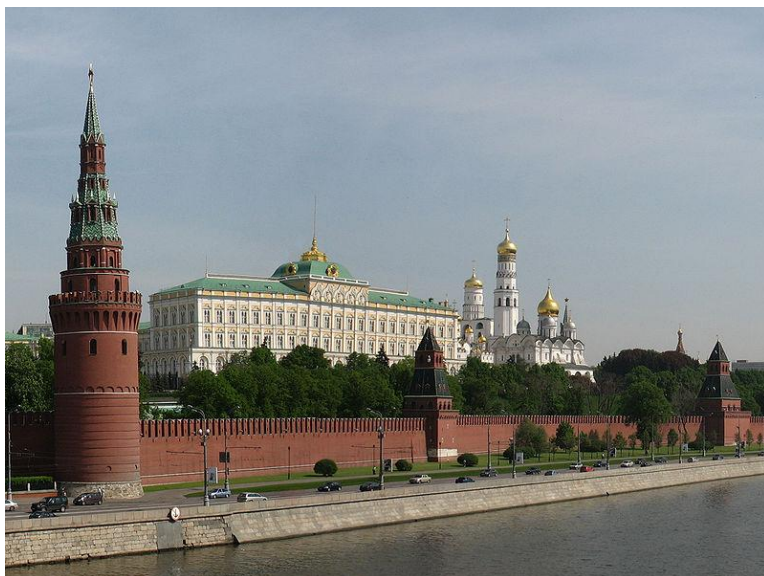
## 6. Rusko a polsko-litevský stát v 16. století

### Rusko

Základy **ruského státu** položil moskevský kníže **Ivan III.** (1462–1505). K vlastnímu panství připojil Jaroslavské a Rostovské knížectví, a podstatně tak zvětšil své území. Skutečný vzestup jeho moci však přineslo teprve ovládnutí bohatého Novgorodu. Další územní zisky Ivana III. a jeho nástupce znamenaly, že na východě Evropy vyrostl **rozlohou největší evropský stát**. Jeho postavení nebylo ovšem dosud nijak pevné.

### Boje a výboje

Zpočátku proti velkému Moskevskému knížectví útočili od jihu Tataři. Po velké porážce roku 1480 se však jejich vlastní stát – Zlatá horda – rozpadl. Vážné nebezpečí spatřovaly ve sjednocujícím se a sílícím Rusku také **Litva** a **Livonsko**. Livonsko byl stát Řádu německých rytířů rozkládající se přibližně na území dnešního Lotyšska a Estonska. S těmito sousedy vedlo Rusko četné války po celé 16. století. Zatímco západní hranice Ruska zůstala téměř neměnná, rozšiřovalo se ruské území směrem na východ, kde se dále rozpadaly zbytky mongolských říší. Obrovská území na Sibiři postupně ovládly bohaté kupecké rodiny, které zásobovaly evropské trhy sibiřskými kožešinami. Daleko od centra státu se na Sibiři staly neomezenými pány, některé z rodin měly dokonce vlastní soukromou armádu.



Rusko bylo na počátku 16. století zaostalým zemědělským státem. Dokonce i velká města měla převážně zemědělský ráz. Teprve ve druhé polovině 16. století se začínají více uplatňovat řemesla a obchod. Velký význam měl vedle obchodu s národy Sibiře, také obchod s Turky a Tatary, jejichž prostřednictvím přicházelo zboží z Orientu.

Ruská **pravoslavná církev** byla pevně spojena se státem a neuznávala autoritu papeže, hlavou této křesťanské církve byl moskevský arcibiskup (metropolita).



Dvouhlavého orla (symbol římské říše) v ruském znaku poprvé začal používat moskevský velkokníže Ivan III. poté, co si vzal za manželku byzantskou princeznu Sofii, jejíž strýc byl posledním byzantským císařem. Ruští panovníci se považovali za pokračovatele bývalé východořímské říše – i proto se občas Moskva označovala jako „třetí Řím“.

► Zjistěte, jaký státní znak používá současná Ruská federace?



**Kreml** (vlevo) je nejnámější památkou Moskvy. Byl postaven za Ivana III. Za zdí z červených cihel, která je dlouhá přes dva kilometry, najdeme významné paláce i chrámy. Z nich je nejvýznamnější **Uspenský chrám** z 15. století (nahore), kde bývali korunováni carové.



► Zjistěte, jak se jmenuje nejvyšší kremelská věž? Dříve patřil Kreml carům.  
► Co se v něm nachází dnes?

I v jednotném státu přetrvával v Rusku značný vliv šlechty. Mocné šlechtické rody – **bojaři** – se ústřední vládě moskevského knížete všemožně bránily. Celá první polovina 16. století je plná mocenských zápasů.

### Vznik carství

Konec rozbrojům učinil až **Ivan IV. Hrozný** (1533–1584). Jako první z moskevských knížat se dal Ivan IV. korunovat **ruským carem**. Tento titul (obdoba západoevropského císaře) měl vyjadřovat moc a autoritu ruského panovníka, který přikročil k energickému vnějšímu i vnitřnímu upevnění ruského státu. Na počátku vlády se mu podařilo dát Rusku jednotné zákony a zavést pořádek do soudnictví i do správy státu. Jejich hlavním cílem bylo posílení ústřední carské moci. Zároveň zahájil výboje směřující k dalšímu rozšíření území.

První úder provedla ruská vojska proti Kazaňskému chanátu. Dobytí Kazaně zbavilo Rusko tatarských nájezdů a otevřelo mu cestu na jih, ke Kaspickému moři. Na západní hranici však Rusové neuspěli. Ve střetnutích s Litvou, Livonskem, Dánskem a Švédskem o kontrolu obchodních námořních cest ve východním Baltském moři byli poraženi. Neúspěchy ve válkách o Balt přesvědčily Ivana Hrozného o nezbytnosti vytvoření autoritativní absolutistické vlády – carského **samoděržaví**. Odpor bojarů a knížat se rozhodl zlomit. Odebral jim půdu a všechny šlechtické statky podřídil přímo carské moci. Dosavadní majitele vysídlil na území v odlehlých oblastech. Uvolněné pozemky v okolí Moskvy a s nejlepší půdou propůjčil svým příznivcům – služebně šlechtě, která za to sloužila ve vojsku. Všechny tyto změny byly prosazovány mocenským terorem. Ten byl ostatně pro vládu Ivana IV. příznačný a přinesl mu i jeho přízvisko Hrozný. Násilím prováděné změny však nakonec vedly k hospodářskému rozvratu, a tak je musel car odvolat. Poslední léta vlády cara Ivana přivedla Rusko do hlubokého úpadku. Car zešílel a dokonce zabil vlastního syna.



Ivan Hrozný se stal jako zakladatel silného státu pro Rusy hrdinou a častým námětem různých uměleckých děl (viz ukázka obrazů z konce 19. století – první namaloval Ilja Repin, autorem druhého – vpravo – je malíř Viktor Vasnetsov).

**Kterou událost z Ivanova života zachycuje obraz od Ilji Repina? Co lze z obrazu a výrazů hlavních aktérů vyčíst?**



V roce 2009 se stal patriarchou moskevský metropolita Kirill.

► Kdo je v současné době nejvyšším představitelem katolické církve?

► Zjistěte s pomocí internetu či denního tisku, jaké jsou vzájemné vztahy obou největších křesťanských církví.

► Zjistěte, ve kterých zemích se kromě Ruska věřící hlásí také k pravoslavné církvi.





Na ruský trůn po něm nastoupil další Ivanův syn **Fjodor** (1584–1598). Byl však slabomyslný, proto za něj ve skutečnosti vládl jeho příbuzný **Boris Godunov**. Pokusil se zastavit úpadek země. Po Fjodorově smrti zvolili bojaři Borise Godunova (1598–1605) ruským carem, ani jemu se však nepodařilo udržet v zemi pořádek. Krátce po jeho smrti vypukly v Rusku bouřlivé nepokoje mezi různými mocenskými skupinami bojarů. Situace oslabeného Ruska využili Poláci a Švédové k posílení svých pozic, Poláci dokonce na čas ovládli i Moskvu. K uklidnění poměrů došlo až s nástupem nové ruské **dynastie Romanovců** v roce 1613 (vládla v Rusku až do roku 1917).

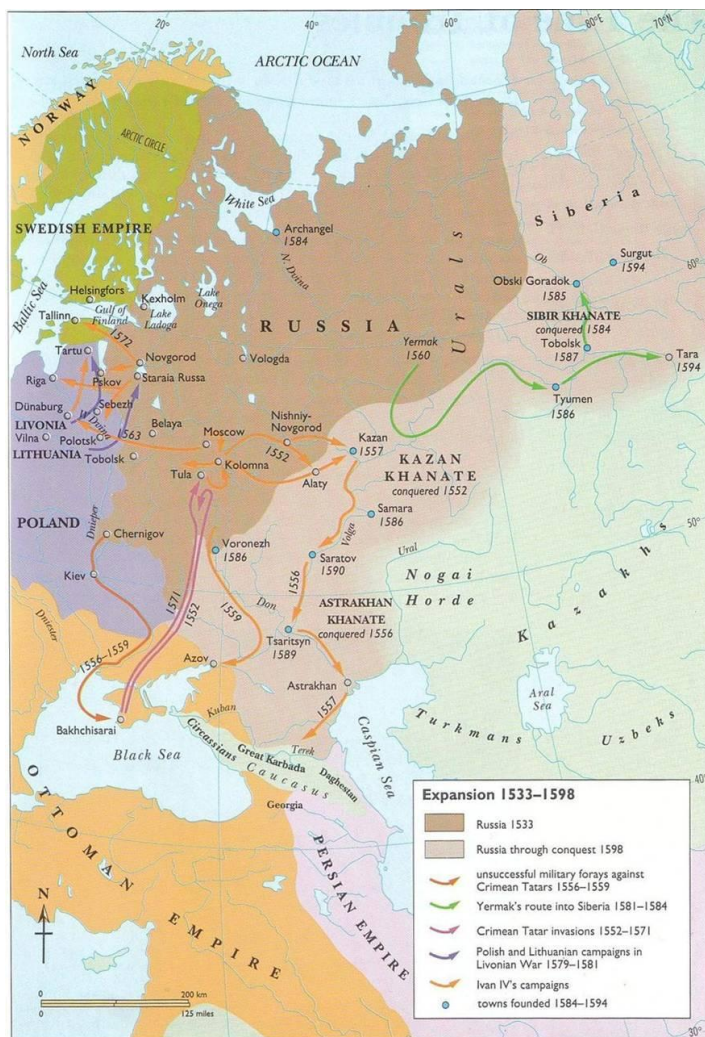


Příběh Ivana IV. byl v Rusku i několikrát zfilmován. Jedna z filmových verzí (viz tento plakát) měla premiéru v roce 1944, v docela pro Rusy pohnuté době.

► Zjistěte, v čem byl tento rok pro tehdejší Sovětský svaz výjimečný?

► Popište s pomocí uvedené mapy, jak probíhala expanze ruského státu v průběhu 16. století?

► Se kterými státy Rusko v té době sousedilo a jaké s nimi mělo vztahy?



## Polsko

V Polsku vládli v 16. století králové z rodu Jagellonců – **Zikmund I.** (1506–1548) a **Zikmund II.** (1548–1572). Vedli četné války s Ruskem o území dnešní Ukrajiny a s Řádem německých rytířů o Pobaltí. V roce **1569** došlo pod vnějším tlakem stále expanzivnějšího ruského souseda k těsnějšímu **spojení Polska s Litvou** (prohloubením dosavadní personální unie) do jednoho státu – **Rzecz Pospolita** [řečpospolita]. Tento stát zahrnoval kromě dnešního Polska i současnou Litvu, Bělorusko a část Ukrajiny, čímž se stal po Rusku rozsahem druhým největším evropským státem, trvajícím až do konce 18. století.

► Pokuste se přeložit originální název polsko-litevské unie (Rzecz Pospolita).

Po smrti Zikmunda II. (a **vymřeni Jagellonců**) byli králové na polský trůn voleni šlechtou. Ta si před volbou vyhradila značná práva, a tak moc volených králů byla velmi omezená. Zatímco ostatní Evropa směřovala k absolutismu, polská šlechta vybudovala **stavovský šlechtický stát**. Řada královských privilegií zajišťovala šlechtě nezczitelnost dědičných statků, osobní nedotknutelnost a hospodářské výsady.

Po vymřeni jagellonské dynastie v Polsku byl roku 1572 zvolen polským králem francouzský princ Jindřich z Valois ale za cenu řady ústupků ve prospěch vládnoucí šlechty formou tzv. volební kapitulace: (CD)

*Jindřich, z boží milosti král polský, velký kníže litevský, ruský, pruský, mazovský, pán žmuďský, rovněž i anjouský, kníže bourbonský a alvernský etc. touto listinou dáváme na vědomí (všem), komu o tom věděti přísluší, všem vůbec a každému zvláště, radům senátorům, šlechtě a stavům Polského království a Velkého knížectví litevského, Rusi, Prus, Mazovska, Žmudi, Volyně, Polesí a jiných držav.*

*1. Že za života našeho ani my ani potomkové naši, králové polští ... nebudeme jmenovat ani volit žádného krále, (nebudeme ho) sesazovat žádným způsobem ani smyšleným aktem a (nebudeme) dosazovati k vládě svého nástupce a to proto, aby provždy na věčné časy po odchodu našem a našich potomků byla zachována všem korunním stavům svobodná volba; proto také nebudeme užívat titulu dědice ani my ani naši potomkové, králové polští.*

*11. Korunní úřady obou národů mají být zachovány v celku také dvorské úřady nemáme míchat a měniti; ovšem, kdyby někdy byly volné, máme je udílet lidem statečným a hodným, kteří se zasloužili o oba národy, nikoliv však cizím.*

*17. Především zdůrazňujeme, že ani daně, ani žádné důchody, stejně jako cla našich nových měst v Polsku, ve Velkém knížectví litevském a všech našich zemí patřících ke Koruně, nebudem ukládati a ustanovovati ani našim královským jménem, ani jménem duchovních rad bez svolení všech stavů na valném sněmu. Nebudeme také zřizovati, ani také dovolovati zřizování monopolů těch věcí, jež pocházejí z korunních zemí jak polských, tak litevských.*

*21. A kdybychom (od čeho Bůh chraň) něco z práv, svobod, článků a ustanovení porušili anebo nesplnili, uvolňujeme korunní obyvatelstvo obojího národu od poslušnosti a víry nám povinné a od (naší) vlády.*

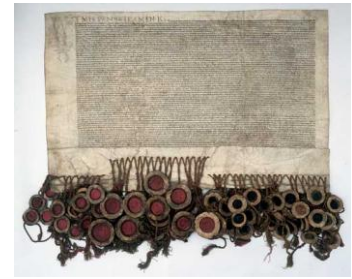
(O. Zwettler: Čítanka k obecným dějinám novověku I, s. 64 – 69)

Jindřich vládnul v Polsku pouze jediný rok, když totiž v jeho rodné Francii předčasně zemřel jeho starší bratr a král Karel IX., tajně z Polska uprchnul, aby se mohl ucházet o uvolněný trůn francouzských králů. I přes krátkost jeho vlády se stala uvedená volební kapitulace vzorem pro podobné ústupky za dalších zvolených panovníků, což dále oslabovalo již tak omezenou moc polských králů.

**Který z uvedených článků volební kapitulace (Artykuly Henrykowskie) znamenal podle vás největší oslabení královské moci v Polsku? Kdo těmito ústupky ze strany královské moci nejvíce získal?**

Roku 1587 usedl na polský trůn **Zikmund III. Vasa** (1587–1632) z dynastie švédských králů (**Vasovci** zde vládli až do roku 1668). Vlastní švédský trůn však ztratil a Polsko nakonec zavlkl do dlouhých a vyčerpávajících válek se Švédskem, při nichž Švédové dokonce obsadili část Polska. Poté, co se polští Vasovci vzdali nároků na švédský trůn, byly války ukončeny i za cenu ztráty přístupu k Baltskému moři.

Polské území se na jihovýchodě střetávalo s územím Osmanské říše. Ochranou hranic byli pověřeni speciální skupiny obyvatelstva, označované jako **kozáci**, kteří za ochranu hranic požívali řady výhod. Do občanské války, která v Rusku propukla po vymřeni Rurikovců, se zapojilo vedle Švédů i Polsko a snažilo se využít



Listina s pečeti potvrzující vznik tzv. **Lublinské unie** – jiný název pro polsko-litevskou stát, podle polského města Lublin, kde v roce 1569 stavy obou zemí – Polského království a Litevského velkoknížectví – rozhodly o vytvoření jednotného státu se společným vládcem, sejmem, měnou, zahraniční či obrannou politikou. Unie obou zemí trvala až do roku 1795, kdy Polsko tzv. třetím dělením zaniklo.

► Zjistěte, v jakém roce Poláci obnovili svůj samostatný stát, který v roce 1795 zanikl?



**Nihil novi** [nyhyl nóv] – pamětní deska připomínající schválení zákona roku 1505 v Radomi, v němž se král zavázal neučinít žádné vážné rozhodnutí včetně změn zákonů i ústavy (nihil novi = „nic nového“) bez předchozího souhlasu senátu a sněmovny poslanců.

► Srovnejte postavení polských a španělských panovníků v 16. století. Co bylo důvodem tak odlišných stylů vlády v obou zemích?

► Která skupina v Čechách získala ve středověku podobné výsadní postavení jako ukrajínští kozáci?



zmatků a dosadit na ruský trůn vlastního kandidáta. Poláci dokonce krátce ovládli i Moskvu, ale rozsáhlému protipolskému povstání se podařilo interveny vypudit a Moskvu osvobodit. Nastoupením Romanovců na ruský trůn v roce 1613 období nepokojů skončilo (Polsko o většinu získaných území nastolením pevné vlády v Rusku zase přišlo).

Za Vasovců panovala v zemi **náboženská tolerance**, Polsko se stalo díky tomu vyhledávaným útočištěm pro jinde pronásledované náboženské skupiny. Vedle sebe tak zde žili katolíci, luteráni, kalvinisté, ale i vyznavači východního pravoslaví. Oslabování královské moci, která se na rozdíl od jiných zemí nemohla opřít o silná města, dále pokračovalo. Výrazem úpadku centrální moci v Polsku byla i zásada, podle které k odmítnutí královny žádosti stačil nesouhlas i jediného člena šlechtického sněmu, který se v Polsku označoval jako sejm. Tím byly jakékoliv pokusy o posílení královské moci odsouzeny k neúspěchu.



**Wawel** – reprezentativní sídlo polských králů.  
Ve kterém městě tento zámek leží?

### Otázky a úkoly:

1. Co to byla Rzecz Pospolita Polska a jaký byl její územní rozsah?
2. Kdo ohrožoval Polsko a Rusko v 16. století?
3. Jaké bylo postavení polského a ruského panovníka?
4. Jaké náboženské poměry existovaly v polsko-litevském státě v 16. století?
5. Proč získal ruský car Ivan IV. své přívzisko „Hrozný“?

► Který slavný český emigrant našel po roce 1620 v Polsku politický azyl?

### Slovníček pojmů:

**bojaři** – příslušníci vysoké ruské šlechty

**car** – titul panovníka v Rusku, z lat.: caesar

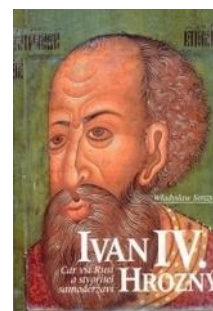
**kozáci** – členové vojenských oddílů tvořených svobodnými rolníky z pohraničních oblastí Ruska, které za určité výhody bránili vpádům Turků nebo Tatarů do země

**personální unie** – spojení několika zemí osobou jednoho panovníka, z lat.: persona = osoba

**samoděržaví** – neomezená vláda cara, z ruš.: сам держать мощь = sám drží moc

### Knihovnička:

Stanislav A. Auský – **Kozáci**  
Robert Payne – **Ivan Hrozný**  
Andrzej Władysław Serczyk – **Ivan IV. Hrozný: car vši Rusi a stvořitel samoděržaví**



Miloš Řezník – **Dějiny Polska v datech**